

М. А. Курушина

Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна

Особливості сучасних словотвірних процесів як відображення мовної картини світу

Курushima М. А. Особливості сучасних словотвірних процесів як відображення мовної картини світу. У статті розглянуто основні принципи вивчення словотвірних процесів у контексті мовної картини світу. Наголошується, що мови відмінні не тільки за своїм формальним складом, а й за способами осягнення та категоризації світу й людини в ньому; мовна картина є вербальною інтерпретацією реального та уявного світів. Відзначено, що наявність мотиваційних зв'язків, особливості й наслідки активізації певних твірних основ чи окремих формантів можуть спричинити зрушення в структурі мовної картини світу.

Ключові слова: словотвірний процес, твірна основа, похідна одиниця, мовна картина світу.

Курushima М. А. Особенности современных словообразовательных процессов как отображение языковой картины мира. В статье автор рассматривает основные принципы изучения словообразовательных процессов в контексте языковой картины мира. Подчеркивается, что языки отличаются не только по своему формальному составу, а и по способам постижения и категоризации мира и человека в нем; языковая картина является вербальной интерпретацией реального и воображаемого миров. Отмечено, что наличие мотивационных связей, особенности и результаты активизации некоторых словообразовательных основ или отдельных формантов могут стать причиной изменений и сдвигов в структуре языковой картины мира.

Ключевые слова: словообразовательный процесс, словообразовательная основа, производная единица, языковая картина мира.

Kurushyna M. A. The ways of modern word formative processes as reflection of worldview. The article examines the main ways of studying word formative processes in line with cognitive linguistic. The author thinks that languages are the different ones not only as tools for constructing the speech, but also as the specific ways of understanding, categorization the world. The author accords basic attention to the active underlying stems or formants of the analyzing units. The importance of the ways of nomination was shown in the paper.

Key words: word formative process, underlying stems, derivative, worldview.

Увага до особливостей мовного конструювання світу виникла ще в XIX ст., зокрема в роботах В. фон Гумбольдта, Ф. Боаса, О. Потебні, неогумбольдтіанців (Л. Вітгенштайна, Л. Вайсгербера) та ін. Питання співвідношення мови й мислення (і більш кардинально – превалювання мови над мисленням чи навпаки) виразно постало в дослідженнях Е. Сепіра й Б. Ворфа, що стали підвалиною теорії лінгвістичної відносності. З-поміж сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, у полі наукової уваги яких були мовні картини світу чи їх складові, варто назвати таких, як І. Голубовська, Л. Даниленко, В. Жайворонок, В. Кононенко, В. Конобродська, Л. Лисиченко, Н. Лобур, В. Манакін, О. Селіванова, В. Склярєнко, Н. Слухай (Молотасва), Н. Сологуб, Н. Сукаленко, О. Тищенко, В. Ужченко та ін.; Д. Айдачич, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, Є. Верещагін, В. Іванов, Ю. Караулов, Г. Колшанський, В. Костомаров, В. Красних, Д. Лихачов, В. Телія, В. Топоров, Ю. Степанов, Ж. Соколовська, О. Шмельов та ін.

Варто зауважити, що впродовж другої половини XX ст. та на початку XXI ст. усе більше в мовознавчих роботах різного спрямування висловлювали думку про «антропоцентричний поворот», «антропоцентричну парадигму» сучасних досліджень (про це, зокрема, йдеться у О. Кубрякової, І. Голубовської, Н. Андрейчук, О. Селіванової, Ю. Мельник та ін.). Поява нових

наукових підходів названого періоду є закономірною не тільки для гуманітарного знання. Так, про питання природи й механізмів зміни наукових парадигм писав ще Т. Кун у роботі 1962 р. «Структура наукових революцій» [1].

Традиційно вважають, що термін «мовна картина світу» (Weltbild der Sprache) вперше з'явився в роботах Л. Вайсгербера, послідовника В. фон Гумбольдта, хоча поняття мовної картини світу виникло раніше. На сьогодні в мовознавстві є багато визначень мовної картини світу, зокрема І. Голубовської, В. Жайворонка, Л. Попович, В. Телія, В. Маслової, Ю. Апресяна, Л. Лисиченко та ін. Не маючи за мету детально аналізувати всі авторські підходи до розуміння поняття, відзначимо лише основні його характеристики, важливі для нашої розвідки. Мовна картина світу є цілісним системним утворенням, вербалізованою інтерпретацією реальної та уявної дійсності; способом пізнання й осягнення світу й себе в цьому світі; певним способом світосприйняття, що визначає культурну й мовленнєву поведінку спільноти (національна мовна картина світу); засобом категоризації світу, його «впорядкуванням»; мовна картина світу не тотожна іншим картинам світу (наприклад, онтологічній, науковій), проте й не протиставлена їм.

Отже, мовна картина світу кожного індивіда унікальна, але водночас мовна картина світу однієї мовної спільноти має низку спільних рис, що

відбивають особливості конструювання уявлень про світ. А. Дельва, вивчаючи категорію «розуміння» як феномен міжкільтурної комунікації, услід за твердженнями Е. Сепіра зазначає: «... системи окремих мов не тільки неоднаково фіксують зміст культурного досвіду, але й пропонують своїм носіям відмінні шляхи осмислення дійсності та способи її сприйняття» [5]. До наведеної цитати додамо суттєве, на наш погляд, *уточнення*: не збігаються не тільки шляхи усвідомлення дійсності та способи її сприйняття, а й (що не менш важливо й показово) мотиви та способи вираження й закріплення дійсності в мові. Усе це означає, що мова, звичайно, є не просто засобом механічного відбиття реальності, а більшою мірою можливістю досягнути й інтерпретувати (а відповідно пояснити) цю реальність.

Безперечно, показовими тут є відомі приклади про відсутність у деяких мовах окремих позначень Місяця й Сонця чи загалом числівників. Очевидно, що такий факт означав можливість / потрібність / доцільність пізнати реальність саме в такий спосіб на певному етапі розвитку мови й мислення конкретної людської спільноти. Д. Мацумото у «Психології та культурі» визначає «сильну» та «слабку» версії гіпотези Сепіра – Ворфа [8]. Так, сильна версія полягає в тому, що відмінності мов спричинюють відмінності мислення; слабка ж передбачає, що відмінності мислення просто пов'язані з мовою, але не обов'язково спричинені лише нею. Зауважимо, що слабка версія, проте, все одно не відкидає вірогідності того, що мова може спричиняти відмінності мислення й поведінки прямо чи опосередковано (через спільні для культури цінності). На нашу думку, у розумінні мовних, культурних і когнітивних явищ та процесів важливу роль відіграє усвідомлення тріади «мова – культура – мислення», причому кожний її компонент – це самостійна і водночас залежна система з певними законами й закономірностями існування та розвитку.

Слід зазначити, що хоча від перших досліджень минуло доволі багато часу, способи мовної категоризації світу здебільшого розглядають з позицій лексикології і значно менше з позицій словотвору. Попри певні вагомні здобутки в царині когнітивної ономазіології (дослідження Ц. Аврамової, Т. Борисової, А. Вежбицької, Т. Вендіної, М. Всеволодової, Є. Карпіловської, О. Кубрякової, О. Селіванової та ін.), гадаємо, увага до сучасних змін у системі номінації є *актуальною*. «Аналіз мовної динаміки, осмислення зокрема змін в лексиконі, конкурування питомих і запозичених ресурсів номінації гостро ставлять перед мовознавцями завдання з'ясувати придатність словотворчих засобів мови для нових когнітивних потреб мовців, їх нових мовних смаків. <...> Вивчення активності засобів словотворення підтверджує дію правил чи спонукає до їхнього доповнення, уточнення, а то й до їх заперечення та формулювання нових правил, більш відповідних живій мовній практиці» [7:278].

Таким чином, *завданням* розвідки є дослідити на прикладі аналізу окремих номенів, як актуалізація

словотвірних процесів сучасної української мови (активність і продуктивність мотиваційних основ, певних афіксів тощо) може вплинути на зміни, що відбуваються в мовній картині світу. Фактичний матеріал для вивчення становлять похідні одиниці, зафіксовані в пресі та відкритих джерелах інформації, а також словниках [9; 10]. З огляду на обмежений обсяг статті не претендуємо на всебічне дослідження всіх словотвірних процесів сучасної української мови. У прикладах уживання похідних одиниць оригінальний текст подаємо без змін.

Дослідники когнітивної деривації, як правило, відзначають, що на цьому рівні мови відбуваються певні закономірні взаємодії структур і значень, що й на інших рівнях. У роботах Л. Борисенкової, Т. Сидорової, О. Шишліної за зразком когнітивних досліджень у лексико-семантичній сфері запропоновано ввести поняття «словотвірний концепт». Такі спроби свідчать про пошуки методів дослідження номінації із загальних позицій когнітології.

Так, Т. Вендіна в монографії «Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм)» (1998) відзначає, що в процесі номінації відбувається той самий процес мисленнєвої операції та встановлюються ті самі причиново-наслідкові зв'язки між явищами дійсності, що й у будь-якому оцінному судженні: тут відбувається те саме зіставлення і так само відбувається логічна кваліфікація й оцінка явищ, що й у предикативних конструкціях. Розвиваючи свої думки, дослідниця, стверджує, що в похідному імені можна виявити таку ж предикацію, що є ядром оцінного судження, оскільки тут відбувається поєднання суб'єкта, що оцінює, та предиката, передається ставлення мовця до предмета, у результаті чого йому приписується та чи та ознака [3:8]. Сама наявність зв'язку між твірною і похідною основами свідчить про актуалізацію поняття в когнітивній базі спільноти та подальше його осмислення й означування.

У такому контексті з-поміж залученого для аналізу матеріалу вважаємо за необхідне виокремити значну за обсягом групу на позначення осіб жіночої статі за родом / видом діяльності / переконаннями. До неї належать: *радикалка, регіоналка, держдумівка, ДНРівка, даунбасівка* (і натрапляємо на *даунбаска* – уважаємо цю одиницю словотвірним варіантом), *лугандонівка, рашистка, автомайданівка, хімчанка, апологетка, гедоністка, китаїстка, латифундистка, перформерка, репортажистка, ходулістка, антитерористка, глорка, депутатка, дупетатка, євродепутатка, жидобандерівка, афробандерівка, фанатка, свинопаска, УДАРівка* та ін. (зафіксовані в словниках [9; 10]), одиниці того ж ряду за напрямком і характером мотивації та способом творення: *блогерка, членка* (словотвірний варіант *членкиня* – виступає нині як дублет, без семантичних та стилістичних обертонів), *доцентка, професорка, кандидатка, авторка, ініціаторка*. До цієї групи також долучаємо: *кримнашистка* (суфіксація від

кримнашист) і *пропутінка* (суфіксація від *пропутінець*): «А мати його – не кримнашистка і не пропутінка, але вона також досить байдужа до політики і точно не могла нічого подібного сказати». – (повідомлення користувача *nykuta* від 14.05.2015; 15:41; <http://forum.maidan.org.ua/> Т-Скоро-Росію-ізолюють-від-світу-як-Північну-Корею-і-рос-мова-буде-нікому-не-потрібна); *К(к)римняша* (похідне від *Крим* + *няша* (широко відоме в мережі найменування кримського «прокурора» Н. Поклонської; відповідно одиниця відмінна за значенням і способом творення від *кримнашистка*): «Та ладно, гарна, як та Кримняша». – (коментар користувача *tanay2* від 18.05.2014; 14:47; <http://saracinua.livejournal.com/746650.html>); *буккросерка* (суфіксальне від *буккросер*): «Кожна книга має позначку – наклейку. Її можна отримати, до прикладу, у книгарні, – розповідає “Пошті” буккросерка Наталка». – (Тетяна Сало «Дай книзі волю!», Львівська Пошта. – № 44 (1513), субота, 26 квітня 2014; <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/24951>). Так само порівн. утворення з суфіксом -иц-: *атошиниця* (від *атошиник*), *ватниця* (від *ватник*).

Твірні основи названих одиниць стають активними та позначені в мовній картині світу носіїв як комунікативно актуальні. Така ситуація також підтримується системою, що має ряди номенів зі специфічними спеціалізованими суфіксами на позначення осіб жіночої статі. Слід відзначити, що такий сплеск активності творення жіночих форм спричинює перебудову лексико-семантичних груп та модифікує мовну картину світу, у якій жінка виконує значно більше соціальних ролей, ніж було дотепер.

До ряду прикметників *поштанутий*, *майданутий*, *скибанутий*, *совканутий*, *дахонутий*, *VIPнутий*, *плутанутий*, *ГЄПАНутий* (*гепанутий*) зафіксованих у словниках [9; 10], вписується ще утворення *православнунтий* (визначаємо шлях творення з пропущеною, матеріально не зреалізованою дієслівною одиницею “православнунти”): «Ну, а православнунтий російський фашизм – святий і нічого не руйнує?». – (коментар користувача *Be Yu* від 08.08.2014; 13:28; http://www.pravda.com.ua/news/2014/08/8/7034275/view_comments/?attempt=1). Порівн. також із *шизонутий*, *шизанутий*. У цій групі похідних реалізоване значення «набутої за дією ознаки», що виражена синтетично.

Злиття в одну одиницю демонструють назви на кшталт *кримнаш*, *дебілбля*, *кумпутіна* (*кумпутена*), *путенпомоги* та ін., що свідчить про входження в когнітивну базу цілісних одиниць, які синтетично позначають цілу ситуацію, відому певній спільноті. Це ніби згорнуті до мінімальної одиниці тексти, адже без знання контексту вони не ввійдуть до поняттєвої сфери носіїв мови. Очевидно, що такі утворення

актуальні доти, доки актуальна ситуація. З позиції когнітивної номінації такі одиниці цікаві насамперед тим, що демонструють механізми входження чи вилучення певних елементів з розряду значущих для мовців, а також добре показують тенденції в способах означування словосполучних назв.

Популярність численних контамінованих одиниць типу *автокаліпсис*, *АТОмобіль*, *бандербасець*, *Бен-Путін*, *Бреховшек* та ін., зафіксованих у словниках [9; 10], *Януковоч* (*Янук[ович]+овоч*: «Януковч і страуси» (<http://www.kaniv.net/news.php?p=51806>), *дебіломатія* (*дебіл+[дипл]оматія*): «Певно, Путін, Рогозін, Лавров та інші гадають, що термін «дипломатія» походить від слова «мат», тому й висловлювання їхні – це «дебіломатія» (Максим Міщенко «Дебіломатія», 10.09.15; 14:37; <http://wz.lviv.ua/blogs/140856-debilomatiya>); *львів'ярня* (*Львів+[кав]'ярня*): «За рахунок збільшення кількості кав'ярень (їх гострі на думку студенти факультету журналістики Франкового університету так влучно назвали «львів'ярнями»), крамничок тощо з'явилися нові робочі місця» (Максим Міщенко «Політичні гастролі по-львівськи», 01.10.15; 12:00; <http://wz.lviv.ua/blogs/143101-politychni-hastroli-po-lvivsky>). Це лише зовсім незначна кількість одиниць із тих, які вже зафіксовані в згадуваних словниках та які не внесені до реєстрів. Гадаємо, що похідні контаміновані утворення є цінним матеріалом для розуміння когнітивних процесів аналізу й синтезу мовного матеріалу в свідомості мовця, важливим є прослідкувати, які саме частини контамінуються (здебільшого це важливі для певного етапу життя спільноти позначення понять чи речей, дій, процесів).

Аналіз матеріалу дозволяє зробити певні узагальнення:

– вивчення словотвірних особливостей сучасної мови дає можливість зробити висновки про причини й наслідки змін у складі мовної картини світу як інтерпретатора дійсної та умовної реальності;

– активізація в мові комунікативно актуальних понять свідчить про системні зрушення в мовній картині світу; така активізація, як правило, підтримується словотвірною природою мови, оскільки процес номінації тісно пов'язаний із мисленнєвими процесами;

– похідні утворення, що набувають системного характеру чи в плані мотиваційних ознак, чи формантів, закріплюються в мові й у свідомості носіїв та по-новому формують уявлення про світ;

– перспективними, на нашу думку, є зіставні дослідження синхронного та діахронного рівнів із позицій когнітивного словотворення, що дасть змогу прослідкувати динаміку розвитку способів конструювання, інтерпретації та категоризації світу.

Література

1. Kuhn Thomas S. The Structure of Scientific Revolutions [Electronic resource] / Thomas S. Kuhn. — Second Edition, Enlarged. — Access link : http://projektintegracija.pravo.hr/_download/repository/Kuhn_Structure_of_Scientific_Revolutions.pdf
2. Активні ресурси сучасної української номінації : Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін. ; [відп. ред. Є. А. Карпіловська]. — К. : ТОВ «КММ», 2013. — 416 с.
3. Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм) / Т. И. Вендина. — М. : Индрик, 1998. — 236 с.
4. Голубовська І. О. Етноспецифічні константи мовної свідомості : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15 / Ірина Олександрівна Голубовська. — К., 2004. — 344 с.
5. Дельва А. Е. Понимание как феномен межкультурной коммуникации : дис. ... канд. культурологии : 24.00.01 [електронний ресурс] / Анастасия Евгеньевна Дельва. — СПб., 2006. — 156 с. — Режим доступу : <http://www.lib.ua—ru.net/diss/cont/313052.html>
6. Карпіловська Є. А. Нова Україна у словотвірній номінації: зміни у мовному «кресленні» світу / Є. Карпіловська // Відображення історії та культури народу в словотворенні : доповіді XII Міжнародної наукової конференції Комісії зі слов'янського словотворення при Міжнародному комітеті славистів, Київ (25—28 травня 2010р.) / [упоряд. та наук. ред. Н. Ф. Клименко і Є. А. Карпіловська]. — К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — С. 91—109.
7. Карпіловська Є. Засади словотвірної категоризації лексики у міжслов'янських паралелях / Є. Карпіловська // Swetlana Mengel (Hg.) Slavische Wortbildung im Vergleich Theoretische und Pragmatische Aspekte : LIT. — P. 272—292.
8. Мацумото Д. Психология и культура [електронний ресурс] / Д. Мацумото. — СПб. : Питер, 2003. — 720 с. — Режим доступу : http://krotov.info/library/13_m/az/umoto_0.htm
9. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2014). Словник / А. Нелюба, Є. Редько ; [заг. ред. А. Нелюби]. — Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2015. — 220 с.
10. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації 2012—2013 : Словник / А. Нелюба, Є. Редько ; [заг. ред. А. Нелюби]. — Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2014. — 172 с.